

kuna Virittäjässä hänen tieteellisistä aikaansaannoksistaan ja yhteiskunnallisista toimistaan. Seuranneet 15 vuotta — täysinpalvelleen eläkevuodet! — ovat olleet Kaukosen kenties tuotteliain periodi. Julkaisuja on tullut tiheässä tahdissa: teoksia, lyhyempiä tutkielmia ja artikkeleita, kirja-arvosteluja, kannanottoja ja puheenvuoroja — joskus poleemisiakin — ajankohtaisista asioista.

Tämän ajanjakson teoksista mittavin on Kantelettaren syntyvaiheiden ja kokoonpanon selvitys »Elias Lönnrotin Kanteletar» (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1984). Se on myös metodinsa puolesta tavallaan jatkoa Kaukosen perusluonteisille tutkimuksille »Vanhan Kalevalan kokoonpano» (I 1939, II 1945) ja »Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos» (1956).

Kantelettaren Kaukonen paneutui jo 1950-luvulla tutkiessaan Kalevalan toista painosta, koska Kanteletar »on varsin syvällisesti vaikuttanut eepoksen uuden laitoksen rakenteeseen ja runojaksoihin». Kantelettaren selvitystyö edistyi hitaanlaisesti. Sitä varten oli teetettävä paljon kopioita Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston Lönnrotiana-koelmasta, eikä kopiointi tuolloin käynyt niin kätevästi kuin nykyään. Työtä Kaukonen piti kuitenkin jatkuvasti vireillä.

Ratkaiseva Kanteletar-suunnitelman toteuttamisessa oli Suomen Kulttuurirahaston myöntämä apuraha. Sen turvin Kaukonen teki syyskauden 1968 työtä Vuohijärven rannalla olevassa kesäpaikassaan Mäntyharjun Ukoniemessä, spartalaiseen elämäntapaan mukautuen. Lumen tultua joulukuussa hän muutti Kanteletar-työpajansa Helsingin yliopiston varastokirjaston tutkijanhuoneeseen Asikkalan Urajärvelle. Kevättalvella 1969 poikkesin sinne tutkijaa tapaamaan. Näky oli vaikuttava: asuntola oli lumikinosten saartama, kartanon teitä oli kuitenkin sen verran aurattu, että uuras tutkija saattoi kävellä ravintolarakennukseen ruokailemaan. Päivästä toiseen hän istui tavanomaisen pitkät työajat Kanteletar-mate-

riaalin valtaaman pöytänsä ääressä. Kuukaan ei hänen rauhaansa häirinnyt. »Suurenmoista aikaa», sanoo Väinö Kaukonen muistellessaan tuota Kantelettarelle omistamaansa lukuvuotta 1968—69.

Vapaavuonnaan Kaukonen sai Kanteletar-tutkimuksen melkein valmiiksi. Mutta matka tuollaisesta »melkein valmiista» vaiheesta perille voi olla mutkikas ja aikaa vievä. Kaukosen tutkimustyö keskeytyi pitkän työrupeaman jälkeen. Joskus sivullisesta jo tuntui jatko olevan vaarassa, kun mm. ylioppilastutkintolautakunnan tehtävistä ja välttämättömistä ulkomaanmatkoista johtuvat viivytykset venyivät pitkiksi. Kaukosella riitti kuitenkin voimia ja sisua viedä tutkimus päätökseen — vaikka kannustajia oli vähän. Tammikuussa 1982 hän saattoi raivata työhuoneestaan Kanteletaraineiston ja viedä teoksen käsikirjoituksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan valmiina. Vuoden 1984 Kalevalan päivän kynnyksellä teos sitten ilmestyi.

Kaukonen on selvittänyt Kantelettaren kansanrunotaustan samaan tapaan kuin aikaisemmin Kalevalan molemmat painokset, siis säe säkeeltä — ja säkeitä Kantelettaressa on 22 339, saman verran kuin Kalevalan vuoden 1849 laitoksessa. Kanteletar-teokseen sisältyy myös tiivis selvitys Lönnrotin käytettävissä olleesta aineksesta ja Kantelettaren syntyvaiheista, siis Lönnrotin luomistyöstä. Teoksen alkuun Kaukonen on liittänyt Lönnrotin Kantelettaren kirjoittaman alkulauseen näköispainoksen ja loppuun Jyrki Mäntylän ja Pertti Hallikaisen laatiman erittäin hyödyllisen sana- ja nimihakemiston.

Kaukosen teos on vankka perusta, jolle tuleva Kanteletar-tutkimus voi turvallisesti rakentaa. Kaukosen omin sanoin: »Tämän teoksen tarkoituksena on kokoonpanon selvittämisen avulla luoda perustaa Kantelettaren runouden syvälemmälle kirjallisuustieteelliselle ja esteettiselle tutkimukselle.» — Muihinkin suuntiin siitä toki saa virikkeitä.

Vuonna 1983 ilmestyi Aivi Gallén-Kal-

lelan suunnittelema komea Juhla-Kanteletar, edellisenä vuonna julkaistun Juhla-Kalevalan rinnakkaisteos. Siihen Väinö Kaukonen kirjoitti laajaa lukijakuntaa varten tiivistelmän Kanteletar-tutkimuksesta, varmaotteisesti, omia käsityksiään selvästi esiin tuoden. Lyhyt lainaus siitä: »Yhtä vähän kuin Kalevala on kertovien runojen kokoelma, yhtä vähän on Kanteletar Lönnrotin uudestirunoilun takia aitojen, runonlaulajien esittämien kansanlaulujen kokoelma.»

Kaukosen 60-vuotispäivän yhteydessä ei paljontaan puhuttu hänen kahdesta sodanaikaisesta tutkimusretkestään rajantakaiseen Karjalaan — eikä hän niitä itsekään ole esitellyt. Heti sodan jälkeen ilmestynyt 10-sivuinen artikkeli »Kalevala-Dichtung im heutigen Viena» (Mitteilungen des Vereins für finnische Volkskunde n:o 1-2/1944) on ainoa hiukan yksityiskohtaisempi kuvaus noista matkoista, ja sitäkään harva tuntee tai muistaa. Vasta viime vuosina Kaukosen matkat ovat tulleet tunnetuiksi, ennen muuta kuvista, joita on nähty kirjoissa ja lehdisissä sekä eräillä paikkakunnilla myös Suomen valokuvataiteen museon järjestämässä näyttelyssä »Karjalan runokylä». Runsaasti näitä kuvia sisältyy Kalevalan juhluvuoden aattona ilmestyneeseen upeaan teokseen »Kansanrunon Kauko-Karjalaa ja Kalevalan synty». Väinö Kaukosen kirjoittama teksti jakautuu kolmiksi: »Vienan väljillä vesillä», »Kiitehenjärven runokylässä» ja »Pohjois-Aunusta astelemassa». Näitä seutuja seurailee myös teoksen kuvitus.

Teoksen pohjana ovat sotavuosina 1942 ja 1943 tehdyt Karjalan-matkat. Sotatoimialueella työskenteli jatkosodan aikana muutamia muitakin tutkijoita, useimmat luvalla, jonka opetusministeriön 11. joulukuuta 1941 perustama valtion tieteellinen Itä-Karjalan toimikunta oli hankkinut. Tutkijoita ei kuitenkaan päästetty Repolan-Paatenen linjan pohjoispuolelle siitä syystä, että siellä ei ollut yhtenäistä rintamalinjaa, oli vain yksittäisiä kenttävartioita ja tukikohtia, ja

partisaanivaara oli siis suuri. Näin ollen suomalaisten miehittämä Länsi-Viena pysyi tutkijain ulottumattomissa. Mutta Väinö Kaukonen, Vanhan Kalevalan kokoonpanon selvittäjä, joka oli tarkkaan perehtynyt Lönnrotin ja muiden runonkerääjien matkoihin, halusi nyt itsekään nähdä noita samoja seutuja ja tutkia, vieläkö rahvaan parissa runo eli. Ainoa mahdollinen matkustusluvan antaja oli päämaja. Onneksi Kannaksella sijainneen 2. divisioonan ylin johto, komentaja kenraalimajuri A. E. Martola ja esikuntapäällikkö everstiluutnantti Adolf Ehrnrooth, ymmärsivät alaisensa luutnantti Kaukosen suunnitelman tärkeyden ja puolsivat hänen anomustaan päästä Vienaan. Päämajasta saapui komennusmääräys, ja syyskuun puolivälissä 1942 Väinö Kaukonen oli toiveidensa maassa Vienassa. Rykmentin komentopaikalla Vuonnisen seudulla hänelle annettiin apumieheksi haukiputaalainen maanviljelijä, Uhtuan synnyttäminen korpraali Teppo Alanko.

Tutkimusmatkailijalla ja hänen apulaisellaan oli sotatilan vaatimat varusteet: kummallakin selässä konepistooli ja siihen kaksi täysinäistä lipasta, divisioonasta saatu sissimuona, asianmukaiset pukiheet sateen ja kylmän varalle, kamera, muistiinpanovälineet ja muu tarpeellinen, mutta ei mitään tarpeetonta. Kaukonen oli Helsingistä saanut matkaa varten melkoisen määrän teetä, joka haastateluissa osoittautuikin mainioksi kielen kirjoittajaksi. — Vihollisen vilkkaan partioinnin takia matkamiehet pyrkivät aina käyttämään vesitietä, sillä veneellä liikkuen yllätysvaara oli vähäisempi kuin maataipaleita kulkien, näin Kaukonen muisteli.

Ensimmäinen matka, kuukauden pituinen, kulki reittiä Vuonninen (kylä autio) — Ponkalahti (autio) — Molkko (autio) — Pirttilahti (jossa oli ensimmäinen, tuloksetas työpaikka) — Vuokkiniemi — Tollonjoki — Kivijärvi — Latvajärvi. Tuloksena oli kalevalanmittaista runoa noin 5500 säettä, muutamia satuja, taikoja ja

tietoja runonlaulajasuvuista. Parhaita laulajia ja loitsujen taitajia olivat Malisen runonlaulajasukuun kuuluva 67-vuotias Okahvie Antipin Pirttilahdessa (lauloi mm. harvinaisen Väinämöisen tuomio-runon), Kostamuksen synnyttänyt 87-vuotias Iro Peksujev Vuokkiniemessä ja 70-vuotias Anni Tenisova Tollonjoella. Anni Tenisova siirtyi kesällä 1944 Suomeen, ja täällä häntä myöhemmin nauhoitettiinkin paljon. Hyväksi sadunkertojaksi osoittautui Petri Lesonen Kivijärven kylässä.

Tämä onnistunut matka oli seuraavan siemen. Kesällä 1943 Kaukonen retkeili kenttäkeruissa kolmatta kuukautta. Hän ulotti nyt matkansa paljon laajemmalle alalle kuin edellisellä kerralla. Reitti oli kaksiosainen. Petroskoin ja Karhumäen kautta Kaukonen matkasi ensin Seesjärven rannalle suureen Paatenen kylään. Siellä hän työskenteli toista viikkoa. Paatenesta hän sai matkakumppaniksi alueen valistusupseerin Sakari Niemisen, joka oli mukana aina Porajärven kyliin asti. Seuraava työpaikka oli Sellinjärven rannalla sijaitseva kyläryhmä. Täällä samoin kuin Paatenessa siviiliväestö oli jäänyt kyliin. Vähemmän karjalaista rahvasta oli seuraavissa kylissä, joihin Kaukosen matka eteni. Näitä olivat Jänkjärvi ja Porajärven pohjoiskylät Himolaa ja Lupasalmea myöten. Heinäkuun puolivälissä Kaukonen jätti Pohjois-Aunuksen seudut. Saa-liikseen hän oli saanut paljolti toisenlaista perinnettä kuin Vienasta: loitsuja, tšastuskoja, sekä hää- että kuolinitkuja, uskomuksia ynnä runsaasti valokuvia.

Palattuun takaisin Petroskoihin Kaukonen matkusti Kuhmoon ja sieltä edelleen Vienan puolelle Sappovaaraan. Kiitehenjärven rannalla olevissa kylissä ja Miinoassa hän työskenteli toista viikkoa, apunaan taas edellisen matkan oiva kumppani Teppo Alanko. Osalla matkaa oli mukana myös valokuvaaja Vilho Uomala. Kaukonen kävi kaikissa Kiitehenjärven kylissä, joissa oli asukkaita: Nakrislahdessa, Nykyttälässä, Jehrimänvaarassa, Sappovaarassa, Munankilahdessa

ja Tetriniemessä. Välillä hän pistäytyi pariiksi päiväksi Miinoaan. Muistiinpanoihin kertyi mm. Lemminkäisen virttä, Neitsyt Marian virttä, häävirsä ja paljon loitsuja. Tapasipa Kaukonen pari sellaistaikin runontaitajaa, joilta K. F. Karjalainen oli v. 1894 kirjoittanut runoa, nimittäin Miinoassa 74-vuotiaan Jehhimäini (eli Riikoñi) Mikon ja Nakrislahdessa 86-vuotiaan Juplan Outin eli Outi Nykäsen. Outia oli haastatellut myös tanskalainen folkloristi F. Ohrt v. 1896. »Outi taisi vanhoilla päivillään vielä parikymmentä runoa ja loitsua. Niitä varhaisimpiin verrattessa hämmästy Outin muistin tarkkuutta. Esim. Meren kosijat ja Toivoisinko taattoni tulevan -runoissa vuosikymmenet ovat kullutaneet pois vain muutaman säkeen», Kaukonen ihmetteli.

Akonlahden seuduilta Kaukonen matkasi kiertoteitse eräisiin ensimmäisen matkansa kyliin ja haastatteli osaksi samoja hyviksi tietämiään kertojia kuten Vuokkiniemessä Iro Peksujevia, Tollonjoella Anni Tenisovaa ja Kivijärvessä Petri Lesosta. Uusiakin tietomiehiä ja -naisia löytyi, mm. vuokkiniemeläinen Mari Kyyrönen, jota minäkin olen myöhemmin paljon haastatellut sekä Ruotsissa että Suomessa.

Näiden kahden sodanaikaisen keruumatkan tulokset ovat huomattavan suuret. Noin viideltäkymmeneltä henkilöltä Kaukonen kirjoitti 127 eepistä runoa (monet lyhyitä katkelmia), lyrisiä lauluja 142 ja loitsuja 226, kaikkiaan noin 12 000 säettä. Lisäksi hän pani paperille joitakin hää- ja kuolinitkuja, uskontoon ja uskomuksiin liittyvää perinnettä ja — mikä olikin hänen matkojensa toinen tarkoitus — tietoja runonlaulajasuvuista. Mutta yksi matkojen tärkeä tulos ei ilmene muistiinpanoista: se että tällöin Väinö Kaukonen itse näki, kuuli, koki ihmiset, asumukset, kylät, niiden maantieteellisen sijainnin, luonnon — karjalaisen perinteen miljöön. Tällä on ollut arvaamattoman suuri merkitys hänen kirjallisessa työssään.

Kaukosen Karjalan-matkojen muistiin-

Katsauksia

panot ovat koneella puhtaaksi kirjoitetuina Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa. Matkojen päiväkirjat ovat hänellä itsellään. Teoksessa »Kauko-Karjalaa ja Kalevalan synty» hän on jonkin verran raottanut ovea näiden retkien tapahtumiin, mutta kirjan tekstiosan pääpaino on toisaalla: Lönnrotin matkoissa ja niiden merkityksessä Kalevalan synnylle sekä 1890-luvun maineikkaiden kareliaanien (Gallénin, Sparren, Wikströmin, Inhan ja Karjalaisen) retkissä, jotka Kaukonen on asettanut oikeisiin paikallisiin yhteyksiin. Sen sijaan teoksen runsaan kuvituksen painopiste on vuosien 1942—43 karjalaiskylissä ja niihin jääneessä rahvaassa.

Pääosa teoksen paristasadasta kuvasta on TK-kuvaaja Vilho Uomalan ja Väinö Kaukosen otoksia. Todellinen sensaatio ovat kirjan värikuvat. Uomala ja Kaukonen olivat saaneet v. 1943 käyttöönsä Agfan väridiapositiivifilmiä, ja Kaukosella olikin kesän 1943 matkallaan kaksi kameraa, toinen värikuvia varten. Matkan ainoalaatuisuuden oivaltaen hän otti kuvia runsaasti, usein samasta kohteesta pari kolme eri valotusajalla. Näin kertyi väridioja nelisensataa. Filmit lähetettiin Saksaan kehitettäväksi, ja kuukausien odotuksen jälkeen ne tulivatkin sieltä takaisin läpi sodan melskeen. Enimmän osan kuva-aineistostaan Kaukonen luovutti Kansallismuseoon. Vilho Uomalan kuvat jäivät hänelle itselleen ja ovat nyt perikunnan omistuksessa.

»Kansanrunon Kauko-Karjalaa ja Kalevalan synty» ei siis sisällä Kaukosen sodanaikaisten tutkimusretkien kuvausta. Niiden matkojen vaiheita, tapaamisia, elämyksiä kuvaavaa kirjaa jääme odottamaan. Sellainen kuuluukin hänen lähiaikojen työsuunnitelmiinsa.

Kun rajantakainen Karjala sodan jälkeen alkoi suomalaisille tutkijoille taas avautua, Kaukonen oli innokkaasti tutkimusmatkoja puuhaamassa. Kahdesti hän lähti itsekkin matkaan, kesällä 1966 Aunukseen ja 1968 Viaan.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen tie-

teellis-tekninen yhteistoiminta on nykyisin sangen monipuolista. Se on alun alkaen ulottunut myös humanistisille aloille. Väinö Kaukonen on ollut siinä mukana pitemmän ajanjakson kuin kukaan toinen. Hänet kutsuttiin yhteistyösopimusta valmistelevan neuvottelukunnan sihteeriksi vuoden 1955 alussa, ja kun sopimus monipolvisten neuvottelujen jälkeen voitiin allekirjoittaa 16. elokuuta 1955 ja asetettiin pysyvä yhteistyötoimikunta, pyydettiin Kaukonen toimikunnan suomalaisen puolen pääsihteeriksi. Tässä toimessa hän oli vuoteen 1958, jolloin siirtyi toimikunnan jäseneksi; jäsenenä hän oli vuoteen 1976 ja toimi samalla v. 1970 perustetun kirjallisuuden ja kansanrunouden työryhmän puheenjohtajana. Kaukosen kokemusta, neuvottelutaitoa, joskus näennäisesti pieniinkin yksityiskohtiin ulottuvaa aktiiviutta saavat kansallisia aiheita tutkivat humanistit paljosta kiittää. Tyydytystä on varmaan hänelle itselleenkin tuottanut se, että yhteistoiminta on saanut ilmeisen tarkoituksenmukaiset, kiinteät muodot. Merkittäviä tuloksia on jo saatu aloillamme: tutkijoiden matkoja, symposiumeja, materiaalin vaihtoa. Kun yhteistoimintasopimuksen 20-vuotispäivän lähestyessä Suomen osasto päätti kirjoittaa työn historiikin, se pyydettiin Väinö Kaukoselta. Hänen laatimansa »Kaksi vuosikymmentä tieteellis-teknillistä yhteistoimintaa Suomen ja Neuvostoliiton välillä» (128 sivua, 1975) on tarkka tietolähde tämän monipuolisen, kansainvälisessä mielessä harvinaislaatusen toiminnan synnystä ja vaiheista kohti vakiintumista.

Myös Unkariin Väinö Kaukonen oli sodan jälkeen ovea avaamassa määrätietoisesti, vakaumuksellisesti. Sen jälkeen kun Suomen ja Unkarin välillä v. 1959 uudelleen solmitun kulttuurisopimuksen perusteella asetettiin suomalais-unkarilainen kulttuurikomitea, Kaukonen on ollut siinä mukana hyvin aktiivisesti, vuosina 1967—73 Suomen alakomitean puheenjohtajankin. Myös Suomi—Unkari-ystävyysseurassa, joka syntyi v. 1950, hän on

toiminut koko ajan. Näissä merkeissä hän on monesti vierailut Unkarissa, usein samalla esitelmöiden omalta työalaltaan.

Väinö Kaukonen on patriootti, ja vuosien kuluessa hänestä on tullut myös kova paikallispatiootti. Vaikka onkin käynyt koulunsa Helsingissä, hän on juuriltaan kuopiolainen. Äiti Iida Maria Kemiläinen oli seudulla kuuluisan Ukko (Olli) Istolaisen sukua. Isä, tehtailija ja liikemies Antti Kaukonen (1867—1931) oli monitoiminen, kaukokatseinen mies, joka on merkittävästi vaikuttanut mm. Kuopion kaupungin sähkölaitoksen perustamiseen ja Kuopion kauppakamarin syntyyn; häntä pidetään Suomen kaupunkiliiton syntysanojen lausujana, ja jo vuonna 1911 hän toimi yliopiston saamiseksi Kuopioon. Muuan kuopiolainen on kirjoittanut tehtailija Kaukosesta: »Hänellä oli erittäin hyvä esiintymiskyky ja sujuva puhetaito, jota hän ahkerasti käyttikin kaupunginvaltuustossa ja muissa hallintoelimissä, joissa hän oli mukana. Antti Kaukonen oli kunnallismies, joka kaikella tarmolla ja hellittämättömästi ajoi asioita, jotka katsoi oikeaksi ja puolusti omaksumaansa kantaa.» Nämä isän ominaislaatuja kuvaavat sanat sopivat mielestäni hyvin myös poikaan Väinö Kaukoseen.

Yhä nykyään Väinö Kaukonen vieraillee syntymäkaupungissaan Kuopiossa ja esittelee nykykuopiolaisille kaupungin rikkasta kulttuurihistoriaa. Syntymäkaupunkinsa 200-vuotisjuhlaan hän kirjoitti kokoavan katsauksen »1800-luvun Kuopio ja kansallinen kulttuuri» (SKS 1982), ja Kuopio on runsaasti esillä myös 60-sivuisessa kirjasessa »Kansallista nousua kohti: piirteitä Lönnrotin ja Snellmanin yhteistyöstä» (Snellman-instituutin julkaisu 3, 1985).

Vuonna 1979 ilmestyi Kaukosen kokonaisesitys »Lönnrot ja Kalevala» lähinnä

hänen Helsingin yliopistossa ja muissakin yliopistoissa pitämiensä luentojen pohjalta. Teos on julkaistu myös unkariksi (v. 1983), ja lähiaikoina valmistuu painosteen englanninno. Näin ovat Kalevalan ulkomaisetkin harrastajat saaneet luotettavan ja melko yksityiskohtaisen oppaan Kalevalan ja Kantelettaren syntyvaiheisiin ja niiden vastaanottoon Suomessa ja muualla. Kirjan ilmestymisen jälkeen tekijä on samoja asioita käsitellyt kymmenissä esitelmissä ja lehtiartikkeleissa, uusiakin näkökohtia esiin tuoden. Muista aihealoista mainitsen vielä, että Kaukonen on lehtikirjoituksissaan esitellyt Kalevalan kääntäjiä ja kuvittajia ja siten tuonut näitä merkkihenkilöitä suomalaisen lukijakunnan tietoon.

Mennyt vuosi, Kalevalan 150-vuotismuistolle omistettu, oli Väinö Kaukosen aktiiviuden varsinainen huippuvuosi. Silloin hän piti peräti puolensataa juhlavuoden teemaan liittyvää esitelmiä ja luentoja, enimmäkseen eri puolilla Suomea, mutta väsymättä hän liikkui myös ulkomailla Ateenaa, Wieniä ja Madridia myöten. Artikkeleita hän kirjoitti viitisenkymmentä ja antoi lehdistölle auliisti lausuntoja. Tätä toimeliaisuutta ihmetellen tulee kysyneeksi, miten se on ymmärrettävissä, kun tietää sentään Kalevala-eksperttimme syntymävuoden olevan 1911. »Hänellä on hyvät geenit» ei riitä vastaukseksi, ei myöskään hänen kadehdittava keskittymiskykynsä. Hellittämättömässä aherruksessa on tarvittu lisäksi hyvää työvirettä. Siihen Väinö Kaukonen tuntuu nyt ikämiehenä päässeen, kun hänen suurenmoiset Kalevala- ja Kanteletartutkimuksensa ovat valmistuneet ja saaneet niille kuuluvan arvostuksen.

PERTTI VIRTARANTA